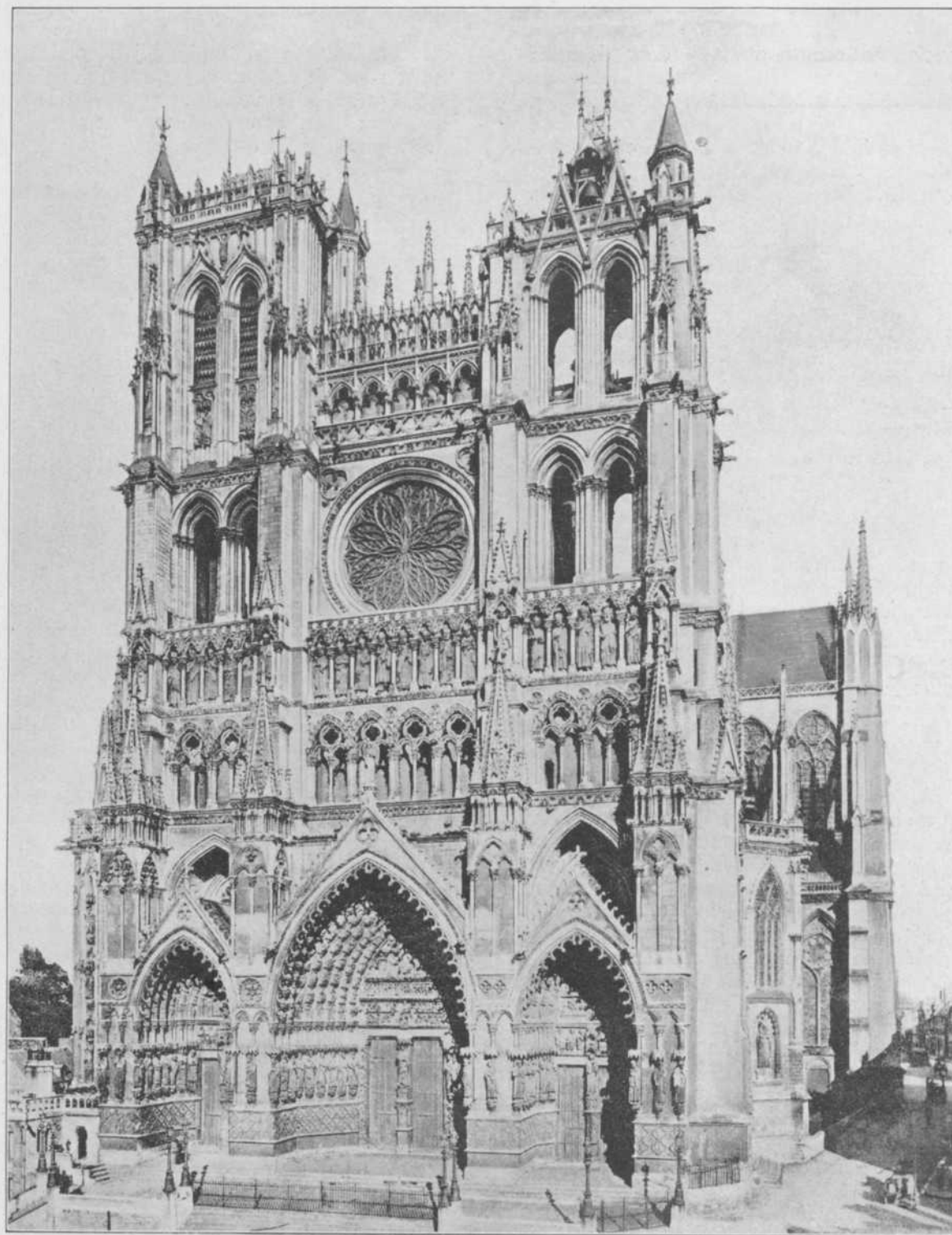

KATHEDRAAL

AMIENS

PHOTO

REISINDRUKKEN UIT NOORD-FRANKRIJK

Het verlangen om te zwerven door de rijke afwisselende natuur van een land met mild klimaat, waar vele steden met oude kerken en cathedraalen ook den geest geboeid en gespannen houden, deed ons naar Normandië trekken. Over Brussel reizen we door de landen van Artois en Picardië om daar nog enkele belangrijke steden te gaan zien.

ARRAS

Hier verwachtten we een marktplaats uit de 17de eeuw onveranderd bewaard gebleven en stadhuis en cathedraal moesten tot de schoonste bouwwerken van Noord-Frankrijk behooren.

Onderweg wekt echter het aanzien van de streek al spoedig herinneringen aan den strijd en de verwoesting, die in dit land hebben plaats gehad. We wisten echter nog niet welk lot Arras in den oorlog had getroffen, maar zouden het bij aankomst spoedig ervaren. Daar vinden we het stationsplein nog omringd door kraampjesachtige winkels en café's en puinhoopen wijzen ons de plaats van hun vergane glorie. De groote markt is erg geschonden, hier en daar gerestaureerd naar den ouden toestand, de cathedraal een jammerlijke ruïne, het stadhuis verdwenen en op andere plaats vervangen door een leelijk nieuw gebouw en om het oude stadje heen staan nog honderden noodwoningen.

Maar hier toont de natuur zich mild, zij heeft de huisjes overladen met groen en bloemen; kleine kinderen spelen bij de babbelende jonge moedertjes, een heldere lach klinkt en meteen beseffen we hoe, ondanks vernieling en verwoesting, het Leven ondoordbaar is, herscheppen zal en op tijd zijn nieuwe wondre vormen toonen.

Vanaf Arras rijden we echter nog een uur lang door een woestenij, met overal de sporen van de ramp, die deze streek vier jaren lang teisterde. Dan overschrijden we de grens van deze „kultur“-onderneming en naderen:

AMIENS

Aan den eersten indruk worden we later telkens herinnerd in dit land van „cathedraalen met stadjes“. Boven de onverminkte stad rijst een cathedraal van geweldige hoogte voor ons op; heel de stad en haar omgeving is in haar gecentreerd en ze staat daar als symbool, sprekend de eeuwige taal van tijden, waarin kunst en gedachte in harmonische verhouding leefden.

Zij ligt op een verlaten plein, het verkeer gaat buiten haar om en zij is niet meer opgenomen in de sfeer van het hedendaagsche leven.

Maar dwaal door het oude Amiens, met z'n

steen en bruggen en trapjes bij de oude typische huizen aan de kronkelende stroompjes en zie dan tot haar op en ge voelt wat ze in andere tijden is geweest: kern en centrum van het geheele leven.

Men rekent haar tot de schoonste cathedraalen der wereld, maar voor mij is de indruk van het uitwendige te veel die van een torengedebou tegen een kerkgebouw geplaatst. Maar toch is de indruk nog geweldig door haar hooge schip en grootschen voorgevel. Doch gaat haar binnen en geweldiger nog is die van den stillen luister van haar ruimte. Vindt men ergens dat diafane licht door zulk een ruimte spelen? Haar koor van groote afmetingen met rijk-gesneden koorbanken, haar kapellenkrans met sierlijke hekwerken, ze blijven stil in dit gezeeft licht en verstoren niet de grootsche ruimte-indruk. Geen schilderijen tegen haar peilers maken haar tot een kijkplaats voor toeristen, die, zooals te Brugge, het ondergaan van de totaalstemming onmogelijk maken. Duiven fladderen boven in het koor, oude kanunniken schuifelen in statige gewaden, openen met moeite het zware ijzeren koorhek en nemen hun plaats in het priesterkoor in.

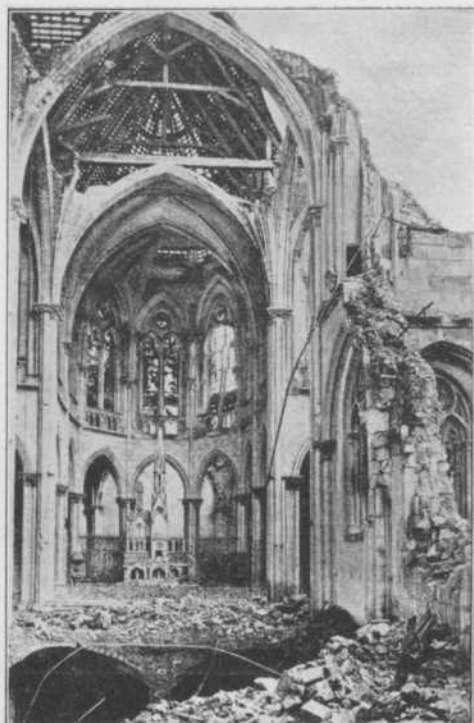
De hoogmis begint, terwijl de duiven boven het altaar vliegen. De acoustiek is hier wel zeer bijzonder, want als het orgel speelt, doorbeven zijn fijnste tonen als fluisterend de geheele ruimte en zijn volle akkoorden doordreunen haar machtig, terwijl het klapwieken der duiven hoorbaar blijft.

Alles heeft iets onwezenlijks en ruimte, kleur en klank werken samen om deemoed en overgave op te wekken.

Maar hoevelen gevoelen zich nog thuis bij deze stille gebaren en niet verlaten en verloren in deze ruimte? Ze is bijna leeg en de hoogmis gebeurt, gebeurt en raakt haar niet. Machtiger nog wordt de indruk van deze oogenblikken, als later meerdere menschen zich huiselijk dicht bijeen scharen voor den dienst aan een klein altaar, waar de muziek van een serafienorgeltje en een preek de devote innigheid verhoogen. Dan verlaten we de kerk om het Picardisch Museum te bezoeken, waar muurschilderingen van Puvis de Chavannes zijn.

Belangwekkend zijn ze vooral als voorbeeld van schildering in fresco-techniek, maar we moeten er bij bedenken in welken tijd ze ontstonden, om er de juiste waardeering voor te hebben. Mij doen ze te klassicistisch en te allegorisch aan en in de kleur zijn ze me te dor gebleven. Ze zijn als een historisch verhaal, dat door te veel herhaling van geslacht op geslacht, het onmiddellijk hartstochtelijke mist van den eersten verteller, die het mee beleefde en men zoekt tevergeefs dat universeele, dat men bij dergelijke voorstellingen mag eischen.

Het museum bevat, behalve 19de eeuwisch Fransch werk, een mooie collectie schilderijen uit

VERWOESTE KATHEDRAAL

ATRECHT

HUIS UIT DE XVE EEUW

ROUAAN

de bloeiperiode van verschillende landen en we voelen hier weer met trots onze oude Hollanders als een sterk ras van *schilders* tusschen hunne bureu.

ROUEN

Onze eerste indruk is die van rumoer van een drukke handelsstad. Sleeperskarren, vrachtauto's en trams hebben in hun tempo het jachtige, dat den bestaansstrijd eigen is. Aan den havenkant zien we pas goed hoe hier het grootkapitaal zijn macht in alle beweeg doet gelden. Groote stoomers liggen aan de Seinekade, elevators, kolenhappers, ijzer- en staalarmen verdringen rustiger menschenarbeid. Een zwevende pont van imposante ijzerconstructie voert groepen arbeiders van de stad naar den Seine-overkant, waar dreigende gaten ze opslokken. Hier zijn de goederenstations met laad- en los-terreinen, gasfabriek en dokken, zwart, zwaar en daemonisch.

Maar als treffende tegenstelling: een prachtig gezicht op de woonstad, tegen den heuvel opgebouwd, zich vlijend naar de Seine, die haar begrenst en haar vormkarakter bepaalt. Met haar voorgrond van bruggen maakt ze tegen de zijwaarts

verloopende heuvels een breeden, machtigen indruk.

Talrijke blonde torens steken kantig tegen de lucht en wekken verwachtingen van indrukwekkende bouwwerken.

Onze weg voert door een havenbuurt; schilderachtige straatjes van middeleeuwsche huizen met veel bloeiende planten en kleurige uitstallingen, waartusschen men winkelt en woont, hebben een zuidelijke atmosfeer, en uitheemsche invloeden, onbewust door zwervende zeelui op eigen bodem geënt, mengen iets van het zwoele Oosten in kleur, klank en gebaar.

Maar onverwacht rijst een ranke toren op en wijst ons den weg naar de cathedraal. Welk een verschil echter met die van Amiens. Bij veel overeenkomst mist men hier die eenheid; de voorgevel is onevenwichtig door de torens, die verschillen van karakter en opbouw, de zijgevel is verbrokkeld door gedeelten van het vroegere bisschoppaleis en de middentoren dateert uit de 19de eeuw. En hoe missen we binnen het ijle licht en de ongebroke omhoogstreving, die ons te Amiens zoo trof! Hier doorbreekt een galerij de stijging naar boven. Hetzelfde treft ons in de kerk van St. Ouen. Deze abdijkerk uit de 14e eeuw is binnen

DE GROOTE KLOK

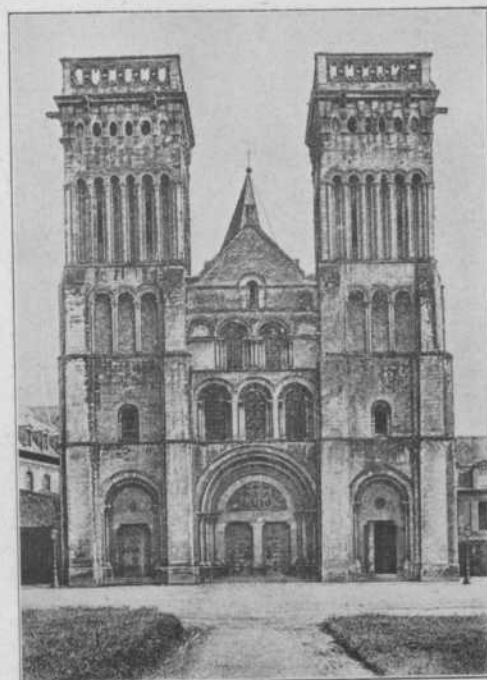
ROUAAN

nog van een voorname ruimtewerking, maar hoe jammerlijk vertoont haar voorgevel uit de 19de eeuw de armzaligheid, die het „gothisch” bouwen in dien tijd meebracht.

Een eeuw vroeger had men tenminste den durf tegen de kerk een abdijgebouw (het tegenw. stadshuis) te plaatsen in den geest van eigen tijd, waardoor karaktervolle eenheid verkregen werd. En hoe juist dit bouwen in eigen vormen, te midden van de oudere, gevoeld is, zien we hier nog overtuigender aan een gebouwengroep „la grosse horloge” genaamd.

Tegen een gothischen beifort zien we 14e, 16e en 18e eeuwsche uitingen tot een harmonisch geheel samengegroeid. En telkens treft ons dit te Rouen: niets doet er antiquarisch aan, al het oude is in het nieuwe levend vergroeid en heeft nog zijn bestemming. Bij de cathedraal, in een der oudste huizen met mooi besneden houten gevel, eet men artsjokken en drinkt er cydre, de Normandische landwijn, die haar appelboomgaarden zoo overvloedig leveren.

In het Palais de Justice, ook nu nog als zoodanig in gebruik, zien we de burgerlijke bouwkunst, de tot flamboyantstijl vervallende gothiek nog als siersel overnemen, maar een nieuwe schoonheid

DRIEVULDIGHEIDSKERK (WESTELIJKE GEVEL, XIIE EEUW) CAEN

van anderen aard voelt ge voorbereid in de groepeerings der hoofdmassa's.

Een groote middenpartij en twee zijvleugels vormen een rechthoekigen ruimen hof, door ijzeren hekken afgesloten. Het is de groeiende vorsten- en burgertrots, die zich in voorname imponeerende breedheid gaat uiten en ook de rijke „hotels” schept. Daarvan is hier l'Hotel du Bourgtheroulde met z'n reliefs een mooi voorbeeld.

Zoo zien we hier de Middeleeuwen en de Renaissance in neer- en opgang vermengd en we kunnen iets navoelen van de onrust dier tijden.

Een laatste overzicht over deze mooie stad en haar Seine-dal geeft ons nog de tramrit naar Bon-Secours, op den top van den naburigen heuvel gelegen en dan varen we den volgenden morgen de Seine af naar:

HÂVRE

In vele bochten heeft de rivier zich door de rotsen moeten slijpen; zoo wisselen begroeide heuvels en dalen en naakte rotskanten af met lage uiterwaarden en na vijf uren van boeiende tafereelen, varen we in de monding. De oevers wijken, alle beweeg en alle kleur verstilt, we naderen de

HAVEN

HONFLEUR

PHOTO

zee en worden opgenomen in haar grootsche on-eindigheid. Maar spoedig strekt de haven haar lange beschermende armen uit en worden we weer in het bestaansrumoer betrokken door op vracht beluste kruiers, die, vóór we van boord zijn, al beslag op onze bagage leggen om ons „hun” hotel op te dringen. Met moeite ontkomen we daaraan en vinden ons verblijf aan het mooie met boomen begroeide plein, place Gambetta. Hotels en theater begrenzen het aan drie zijden en openliggend naar een verkeersweg en een binnenhaven biedt het plaats voor de bloemenmarkt. Hier is het dat we den sterksten indruk krijgen van het korte bezoek aan Havre : die van bloemen en plantenovervloed.

Misschien is het doordat het den volgenden dag Mariafeest is, dat rijk en arm hier om bloemen en bloeiende planten komt, maar het schijnt toch ook, dat de liefde voor bloem en plant toeneemt naar-mate we zuidelijker komen.

Nog eens steken we den Seinemond over en brengt ons een raderboot naar het oude stadje Honfleur met z'n geheel houten kerk en schilder-achtige havenbuurt en dan voert een auto ons langs een heuvelachtige kustweg met vele oud-Nor-mandische boerderijen met boomgaarden naar de badplaats :

DEAUVILLE

Geen oud visschersdorp is het, maar een, door den gril van een graaf, tijdens het tweede keizerrijk aangelegd stadje van villa's met regelmatig straten-plan. Straalsgewijs loopen er wegen vanaf een pleintje, dáár staat een agent op de „rond-point” en regelt het verkeer. Onafgebroken komen de

auto's uit alle richtingen en staan zoover we zien kunnen en file op alle wegen, en op de boulevard, waar ze passen in het beeld van luxe en verstrooiing vóór ons. Hier loopen de wegen naar het strand door rechthoekig aangelegde wandelparken en het wordt ons nu duidelijk waarom Deauville „la plage fleurie” heet.

Voor ons, die zeestrand niet anders kennen dan kaal, met hier en daar wat helm tegen duinkant, is de bloemenweelde hier zóó overweldigend, dat we ons in sprookjesland wanen.

Zooals de Japanners zich toeleggen op de kultuur van dwergboomen, zoo schijnt het klimaat als milde wonderdoener hier boom-planten te kweken.

Er is geen mooi badstrand, maar hier komt men niet om den verzoenenden en heilbrengenden invloed van wind en water. Hier zoekt het leege leven andere prikkels.

Hier is het, waar de mondaine Parijzenaar af-wisseling zoekt in z'n verzakelijkte en verzaakte liefdeleven ; de demi-monde laat zich hier zien in de laatste mode, door de Parijsche modehuizen gelanceerd. Hier vindt men de spanning van het wedden op de courses en verschijnen bordjes „à vendre” op de auto's van hen, wien het lot dien dag ongunstig was. Hier danst men bij tea's zijn verveling weg of knoopt er connecties aan. Hier doet men geschilderde gezichten en paarden aan en kosten de toiletten fabelachtige prijzen.

Zoo speelt het Leven zijn grillig spel van ver-kwisting en verspilling, waar overdaad heerscht. En zooals hij, die niet schaken kan, zich spoedig verveeld afwendt van de spelers, zoo verlaten we deze vreemde wereld en belanden aan de haven. Daar werken andere krachten, oerkrachten met

HÔTEL DE LA BOURSE

CAEN

OUDE HUIZEN

CAEN

titanischen greep. De haven, bij aankomst een ruime kom met schepen, bewogen in rhythmisch gedein, stroomt nu in razend tempo leeg. Er wordt gesjord en gesleept om alles op z'n plaats te krijgen, als straks geen water de rompen meer draagt. Dan liggen de schuiten op haar kiel in het zand, hoog haar karkassen tegen elkaar geleund.

De maan speelt hier haar dagelijksch spel van eb en vloed en doet het havenvolk de spanning van haar rhythmisch leven voelen. Hier geen dandy-achtig vertoon en gezoem van gracieus geflirt, maar de kreten van stoere worsteling met de natuurelementen doordaveren de lucht. Geboeid leven we het mee, hoe een soort schipbrug in het blijvende rivierstroompje gewerkt wordt om de verbinding te vormen van de eene havenkade naar het plankier, dat over den bodem naar de steenen trap van de andere kademuur leidt. Met het „dangereux“-geroep nog in onze ooren bereiken we den trein.

Uren rijden we door prachtig boomrijk heuvel-land met vele dalen, waar boom- en plantengroei den loop van snelstroomende riviertjes accentueert. Hier en daar naderen we dicht de kust en krijgen een uitzicht over een wonderlijk zeeplaatsje bij eb,

als aan Hollandsche wadden gelegen en dan doemt een silhouet in den vallenden avond op.

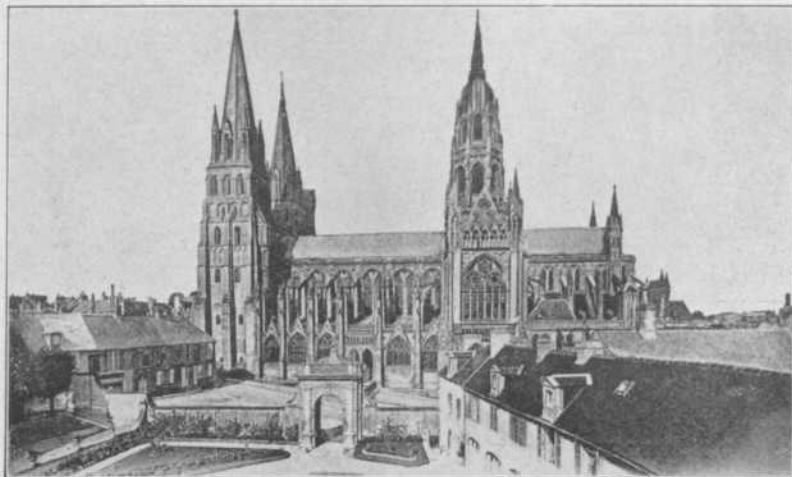
Nu eens door het licht van ijzergieterijen op den voorgrond fantastisch verschijnend in hoekig relief, dan weer als een donkere kantige schim tegen strak-rossen avondhemel, zien we een stad:

CAEN

Deze vroegere hoofdstad van Normandië is nu nog haar merkwaardigste stad. Van veel romantisch en roemruchtig gebeuren was ze het middelpunt in den tijd dat de kloosterling ook krijgsman was en zijn mediteeren afwisselde met verwoeden wapenstrijd.

Toen maakte Hertog Willem de stad tot een veste, bouwde er zich een burcht en trok op verovering van Engeland uit. Te Caen huwde hij Mathilde van Vlaanderen ondanks het verbod van den Paus, die er slechts in toestemde onder voorwaarde, dat ze beiden hier een groote abdij deden bouwen. Hier werden later Fransche en Engelsche koningen ontvangen en met kostbare feesten geëerd en enkele hadden er zelfs hun verblijf.

Zoo toont de stad een wonderlijke samengroei

KATHEDRAAL

BAYEUX

PHOTO

van verschillende tijden en wisselen vorstelijke voor- naamheid van „hotels” af met stijlvollen eenvoud van burgerhuizen en edele kracht van kerkelijke bouwwerken. Oude huizen, sommige nog geheel van hout met besneden en gepolychromeerde vakken, vindt men er van uit de 14de tot de 17de eeuw. Hier en daar staan ze met hun gevels naar de straat gekeerd, meestal echter werden ze om hoven gebouwd, de gevels naar boven uitspringend en door ornamenten en profielen verlevendigd. Met hun rondboogpoorten, steenen trappen en overwelfde gangen loopen hoven en hofjes inelkaar, vormen een romantischen doolhof en brengen u in middeleeuwsche sfeer. Het gedempte licht geeft er een wondere kleur aan het grijs, zwart, wit en rood van muren, ramen met bloemen en daken en toont u een geheel andere wereld dan ge in uw klare, propere oud-hollandsche stadjes denkt dat bestaan kan. Maar daar staat ge weer voor den hof van een der vele „hotels”, een poort met statig hek sluit het af en ge kunt slechts zijn schoonheid vermoeden. Zoo zijn er door graven en burggraven in verschillende eeuwen gebouwd vanaf den vroeg-gothischen tijd, steeds verrassend hun rijkdom als in trots naar binnen gekeerd gehouden.

Maar hoog boven alles uit rijzen haar kerken, waarvan de twee grootste als strenge wachters ieder aan een einde der stad staan. Hier zien we hoe de pauselijke voorwaarde tot de toestemming in het huwelijk van Willem en Mathilde werd vervuld en aan beider naam onsterfelijkheid verleende. Het moet wel een meer dan gewone liefde geweest zijn, die hen tegen 's pausen verbod deed volharden, maar nog gesublimeerder schijnt ze geworden in de vervulling van de hem gedane belofte.

Hier ligt aan het plein, op het hoogste punt der omgeving, behalve de door Mathilde gestichte benedictijner „Abaye-aux-Dames” de prachtige Triniteitskerk van soberen romaanschen bouw, inwendig niet minder indrukwekkend dan uitwendig, grootsch door haar eenvoud zonder een-vormigheid, sterk in haar nobele verhoudingen.

De crypt, de onderbouw van het koor, werd gebouwd om eens Mathilde als laatste rustplaats te dienen; 36 zware kolommen schragen het koor en werden op haar verlangen zóó geplaatst, dat er vanaf zonsopkomst tot zonsondergang op den rechthoek van haar graf geen schaduw valt, die het licht ook maar een oogenblik zou verduisteren.

Sedert haar dood is onafgebroken door den langen loop der tijden heen de dienst te harer eere boven haar graf onderhouden door kloosterzusters van de „Abaye-aux-Dames”, waarvan Willem en Mathilde's dochter de eerste abdis was.

Terzelfder tijd stichtte Willem aan het andere einde der stad de „Abaye-aux-Hommes” en de kerk van St. Etienne. Verlaat men de Triniteitskerk, dan ziet men ze recht voor zich, hoog boven de stad uit, eveneens op een heuvel gebouwd.

Zoo ligt Caen besloten tusschen de verheven symbolen van een aardsche liefde, die haar daden heeft omgezet in universeele liefdedaden.

BAYEUX

Langs Hollandsche weiden wandelen we van het station naar de Cathedraal Notre Dame, die aan het begin van het oude bisschopsstadje gelegen, dit geheel beheerscht.

FRAGMENT VAN DE „TAPISserie DE LA REINE MATHILDE”

BAYEUX

Het is een kerk in de 13de tot de 15de eeuw gebouwd op de plaats van een vroegere Romaansche.

Twee groote, door simpele contreforten mooi geschraagde hoofdtorens aan den prachtigen Oostgevel zijn nog van den ouden romaanschen bouw en eindigen in fijne steenen spitsen van gothischen tijd.

De toren van het transept groeit prachtig van vierkant naar de achtkante klokketoren met rijzigen, koepelvormigen spits en de geheele bouw is, ondanks de geweldige hoogte, van fijne voornaamheid. Ook inwendig is de cathedraal belangrijk en reeds om haar en de vele mooie oude huizen is het stadje een bezoek overwaard. Maar wie voor het „historisch verhaal” van Willem’s veroveringstocht naar Engeland maar matig belangstelling koesterde, die vindt hier in het oude bisschoppaleis (thans gemeentemuseum) aan den voet van de cathedraal, de terecht beroemde „tapisserie de la Reine Mathilde”.

Op een linnen lap van 70 Meter lang kunt ge, als luisterend naar een minnezang, aanschouwen hoe de berichten van den vereerden gemaal zich beeldden in het gemoed van de achtergebleven geliefde. In vele tafereelen gaat heel het gebeuren aan uw geest voorbij en ge voelt in het rythme der naïeve voorstellingen de zuivere bewogenheid, die onder den arbeid van haar bezige hand verstilde.

Men ziet er met een minimum van middelen de sterkste uitdrukkingsmacht bereikt en vraagt zich af, of latere tijd ooit beter geschiedenis schreef.

We vinden hier een eenvoudig sterke expressiviteit terug, die in dezen tijd van gecompliceerdheid, frisch en nieuw aandoet. Het wordt ons duidelijk, wát het is waardoor zulke uitingen van archaïsme en primitiefheid, zooals we ook in het Congo museum te Tervueren bij Brussel zagen, zóó grooten eerbied en zulke bewondering wekken, dat men van neger „kunst” spreekt. Het zijn de gevoelens van vrees voor hogere machten, schaamte-

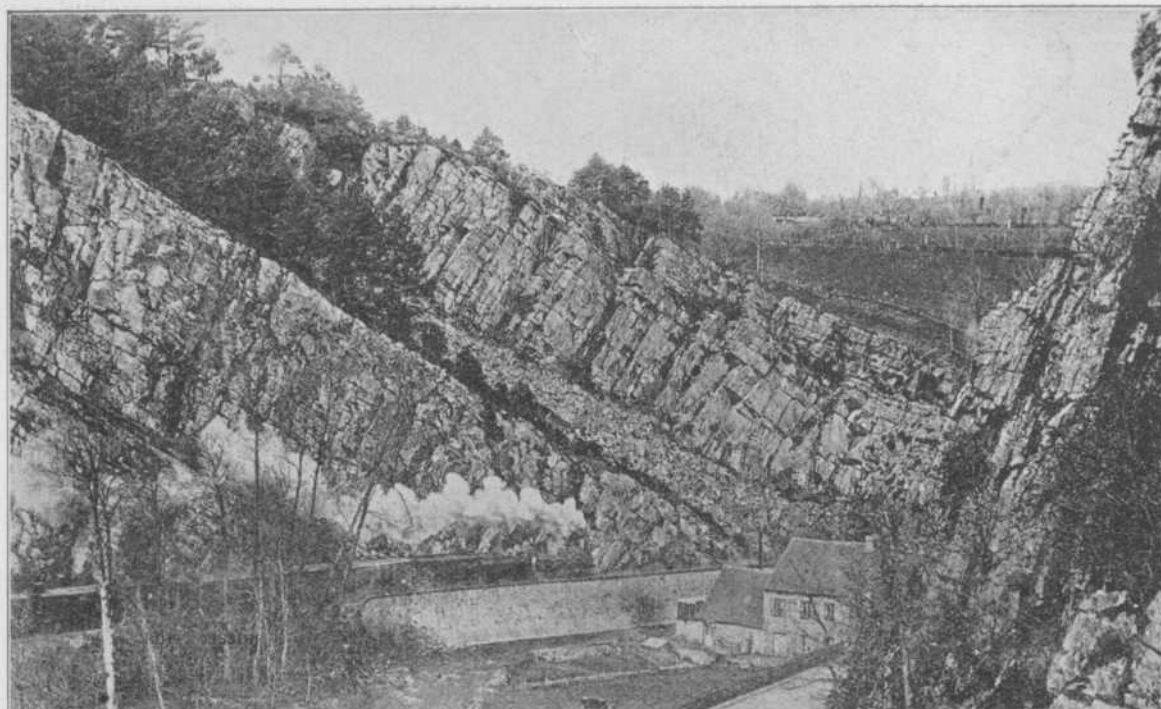
gevoel en fataliteitsgeloof, die fundamenteel religieuze gevoelens zijn, die zich in den loop der tijden tot de hoogste religieuze kunstuitingen hebben uitgewerkt en waarnaar de moderne muziek, beeldhouw- en schilderkunst teruggrijpt in verlangen naar eenvoud, zuiverheid en vooral naar *expressiviteit*.

Ik geloof echter niet, dat we die expressiviteit in kunst weer zullen bereiken door het archaïsche en primitieve, waarheen we niet meer terug kunnen keeren, tóch te willen. Dit zien we in moderne kunstuitingen maar al te veel, maar ik geloof dat we ze dan pas weer écht zullen vinden, als er niet meer „aan kunst gedaan” wordt, maar de schoonheid vanzelf het praktisch noodzakelijke als z’n tegendeel vindt, wanneer weer een *algemeen* religieus gevoelens zich uit kan in een door die religie bepaald gegeven....

De trein voert ons door het dunstbevolkte deel van Normandië, langs steeds klimmend heuvel-land met eindelooze appelboomgaarden; enkele tunnels geven ons de sensatie van bergland en we stappen uit aan den voet van een rotsachtigen heuvel.

DOMFRONT

Langs het simpele romaansche kerkje uit de 11e eeuw, Notre Dame sous l’Eau, klimt de weg, van uit het dal van het riviértje de Varenne, tegen den rotsheuvel op. Schilderachtig ligt daar het oude vestingstadje boven op zijn kam gebouwd en nog mooie brokken vestingmuur, torens en poorten geven er een intieme schoonheid aan. Uren ver rondom ziet men het boomrijke heuvelland zijn golvende plans ontplooiën. Honderden wegen loopen in alle richtingen en men krijgt er Zuid-Limburgsche associaties.

LANDSCHAP BIJ DOMFRONT

PHOTO

Eenige dagen dwalen we door deze heerlijke natuur en verwerken de vele indrukken.

We wachten tevens den besten tijd af om een onderweg steeds gekoesterd verlangen te bevredigen. Te Deauville hadden we iets van de maanzieke grillen van den oceaan beleefd en zijn grootste sprongen van eb en vloed maakt hij met nieuwe en volle maan. Dat bepaalt het tijdstip van ons vertrek naar den Mont St. Michel in de dichtbij gelegen baai van dien naam, over

AVRANCHES

Hoog ligt het daar op een rijkbegroeiden heuvelrug, waarlangs de rivieren de Sée en de Sélune een weg naar zee vonden. Terwijl wij langs een in de rots gehouwen steil pad wandelen, wordt ons uitzicht steeds ruimer en grootscher en op het hoogste punt, het platform van een verbrande oude cathedraal gekomen, aanschouwen we een wereld van de wonderlijkste verscheidenheid.

Eenerzijds ziet men uren ver het boomrijke land in, anderzijds omvat een sterk beweeglijk, rijk begroeid kustland met grillig kronkelende kustlijn

een enorme baai, waarin de twee rivieren samenvloeden. Maar het is eb en een uitgestrekte waddenachtige vale zandvlakte, door het spel van schuivend overtrekkende wolkenschaduwen verlevendigd, ligt als een sober nonnenkleed, waarop heel in de verte als een kostbaar kleinood de Mont St. Michel fonkelt en schittert in de zon.

Uren gaan voorbij, dat we, zittend in den mooien „jardin des plantes”, het wisselend kleur en vormen spel volgen. De zonsondergang zet de geheele baai nog in laatsten purperen brand, dan komen de paarlmoeren tinten, de kleuren verstillen meer en meer, de vormen vervloeien en dan staat een kantig doorbroken driehoek als silhouet van den Mont St. Michel tegen de lucht. Sterker nog wordt nu het verlangen hem dichterbij te naderen en in het donker brengt ons de trein nog te Pontorson, zoodat we hem den volgenden morgen zullen bereiken.

MONT ST. MICHEL

De tram rijdt door „Hollandsch” land, kunstmatig angeslibde gronden, die werden ingepolderd, waarop groote kudden schapen grazen. Meer en

HET INWENDIGE VAN DE
KATHEDRAAL VAN AMIENS

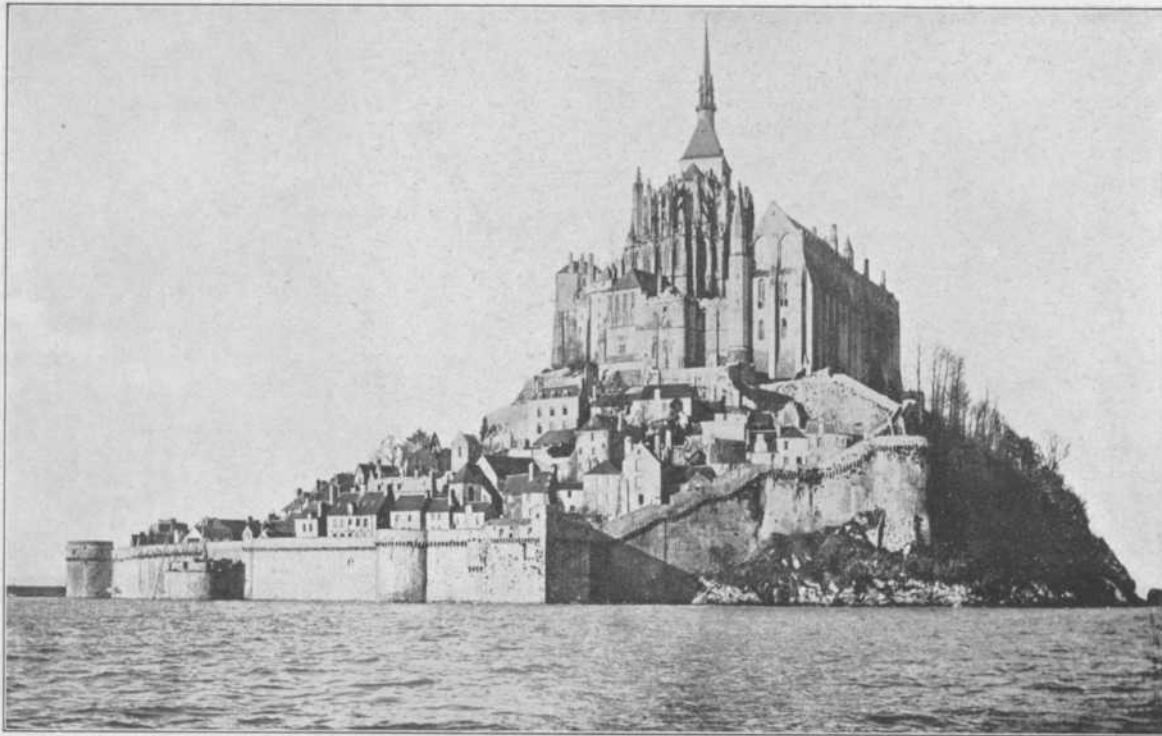
PHOTO

meer wijkt de kust en eindelijk voert een dijk langs de rivier de Couesnon, door zandig slib en ligt in de verte het eindpunt van onze reis.

Fier rijst, uit een stadje met vestingsmuren, door torens en bastions geflankeerd, een abdij met kerk op. Aan St. Aubert, bisschop van Avranches, verscheen in 708 de aartsengel Michael om hem te zeggen, hier op deze granietrots in de baai, een bedevaartplaats te stichten. Zoo staat hier sedert dien de abdij met kerk, waaromheen de monniken al spoedig versterkingen bouwden tegen de aanvallen der Noormannen. Toch maakten die er zich ten slotte meester van en werden de bezitters. Brand en vergeefsche belegering in 1423—34 door de Engelschen brachten veel verwoesting aan; de muren werden vernietigd en in 1622 werden de monniken vervangen door de Benediktijnen van St. Maur, die er tot 1790 bleven. Dan komt de abdij

aan den staat, die haar als gevangenis gebruikte tot 1863, maar sedert 1872 doet restaureeren en onderhouden. De in den laatsten tijd aangelegde dijk maakt het jammer genoeg, al te gemakkelijk haar te naderen en zoo trekt ze een al te talrijk publiek. Komen we het stadje door de „Porte du Roi” binnen, dan zien we in het sterk oplopende straatje, veel bedorven door de bazars, hotels en café's van handige exploitanten van de oppervlakkige kijklust. Het geschreeuw van concurreerende aanprijzers van snuisterijen, eet- en drinkwaren lokt wel velen uit den drom bezoekers, en leidt ze voorloopig af, maar bij wat we liefst in stilte zouden naderen is nog te veel rumoer.

Plots liggen daar echter vóór ons de hooge ommurde steenen trappen, waarboven de abdij grootsch, als uit graniet gehouwen, oprijst. Het rumoer vermindert, niemand zelfs van de vluchtigste

MONT SAINT-MICHEL

PHOTO

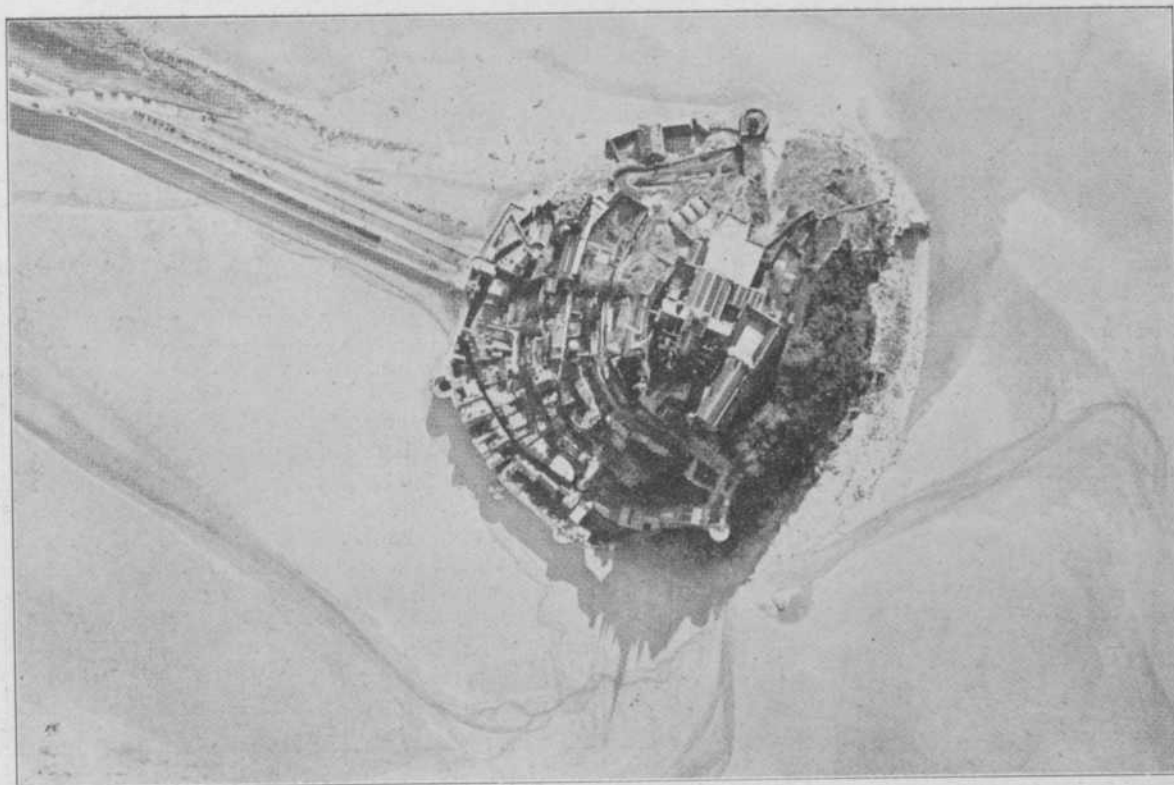
kijkers ontkomt geheel aan den geweldigen indruk en vergeten zijn we alle ergernis. De menschen worden als lillyputters in reuzenland en met hun drukke praten kunnen ze deze steengeworden gedachten tóch niet overstemmen. Rechts rijst de geweldige hoofdbouw „la Merveille” op. Sobere steunbeeren schragen zijn, door prachtig doorbroken muurvlakken begrensde massa en versterken zijn kracht en rythme. Kanteelenrand, zadeldakpunt en torenspitsen vormen een kantig silhouet tegen de lucht; Chatelet, Salle des gardes, slachten aalmoezeniersgebouwen sluiten er mooi bij aan en de kerk doorbreekt met haar laat-gothische vormen van koor en spitse toren, als rijzend naar het licht, den geheelen bouw. In bewonderende aandacht volgen we zijn stoere omhoogstreving en voelen er heel de worsteling der middeleeuwen van plumpe aardschheid naar hemelsche ijlheid in gestold.

Dan dwalen we door haar binnenruimten. Rijk vooral zijn hof en eetzaal van het klooster uit de 13de eeuw. Rondom den rechthoekigen hof staat een dubbele rij rood gepolijst granieten zuiltjes, waartusschen fijne spitse gewelfjes. Ze dragen de

overdekte wandelgang rondom; de andere, die tegen de muren staan en de raambogen schragen, geven een prachtig rythme aan de wanden. Friezen, rozetten en vlakvullingen zijn gebeeldhouwd en er is een rijke afwisseling zonder overladenheid. Van uit de eetzaal is het een levendig licht-, kleur- en vormbeweeg en het doet zien hoe de schoonheidlievende Benediktijnen in dien tijd het materiaal wisten te bezielen.

Gast- en ridderzaal, aalmoezenierszaal, crypt en kerk zijn meest van soberder schoonheid, maar edel en krachtig toonen ze den rijkdom, die goede ruimte- en vormverhouding reeds geven. Nog gevangen in den droom van oude tijden verlaten we de abdij en dwalen later langs de trappen der muren de poort van het stadje uit. Nu het nog eb is, kunnen we er rondom wandelen en met den indruk van de ontoegankelijke zijde voltooit zich het beeld van de stoere kracht van haar bouw.

De avond valt, als we de geheimenis ervan meenen te hebben doorgrond en we weer op een toren aan zijn voet staan, in de stilte na het vertrek der dagtoeristen. We hooren vreemd geluid bij volkomen windstilte; uren ver is echter niets te zien

MONT SAINT-MICHEL

VANUIT EEN VLIEGTUIG GEFOTOGRAFEERD

dan de vale vlakte en een enkel zeil aan den verren horizon. Dan zien we echter plotseling enkele witte schuimkopjes zich fijn afteekenen op het grauwe zand, meerderen volgen, buiteland achter elkaar; nu komen ze golvend steeds nader; dan hun geluid versterkend, als elkaar aanvurend in den strijd, komen ze aanstormen en dra doordreunt het rythme van den golfslag de stilte, klotst het tegen de rotsen en muren en liggen we geheel omringd door woelige zee. Meeuwen vliegen krijschend rond en versterken nog den indruk van heftig beweeg en nu pas staan we van aanschiyn tot aanschiyn tegenover „Mont St. Michel”.

Als een stoere, stille eenzame staat hij daar te

midden van het vloeiende beweeg rondom, symboliseerend de roerloze kracht van het ééne onbeweeglijke, onaantastbare.

Nu pas is ons beeld voltooid en kunnen we de terugreis aanvaarden. Snellend langs wisselende landschappen en rumoerige steden voert de trein ons naar Parijs, waar de heftigste indrukken van leven en verkeer niet in staat zijn deze beelden te doen verflauwen.

Verfrischt en versterkt kunnen we de herinnering aan de geluksmomenten van deze reis ons dagelijksch leven laten doorstralen.

A. F. VAN DER WEIJ

SUMMA SUMMARUM....

(EEN WEKELIJSCH TERUGBLIK OP DEN
INTERNATIONAAL-POLITIEKEN TOESTAND)

Het gaat nu weer hard in de Europeesche politiek. De Fransche minister-president reist van Londen naar Brussel, zal met zijn Italiaanschen collega overleg plegen en 16 Juli zal er dan een intergeallieerde Conferentie te Londen zijn. Na al den stilstand van de laatste maanden zou men bijna aan het juichen slaan, wanneer het verleden ons geen voorzichtigheid had geleerd en ook in den nieuw geschapen toestand nog aanleiding genoeg aanwezig was voor behoedzaamheid in ons oordeel. Laten wij de historie echter op den voet volgen en komen we nog eens even terug op de eerste Fransche Kamerzitting, waarin het nieuw gevormde Kabinet optrad. President Doumergue liet een boodschap voorlezen, die haast na iederen zin het applaus van heel de Kamer — met uitzondering alleen van de communisten — uitlokte en zoo mogelijk bij de rechter zijde nog meer bijval vond dan links. 't Was dan ook een handig stuk. De instemming van rechts werd voornamelijk verkregen door de verklaring over Frankrijk's buitenlandsche politiek: De verzoenende geest van Frankrijk — aldus de nieuwe president — hoe eerlijk en onbetwistbaar ook — kan niet zóó ver gaan, dat zijn waakzaamheid inslaapt en de lessen van het verleden vergeten worden. En ook mag het geen afstand doen van het door de vredesverdragen verkregen recht van contrôle bij den overwonnenen, wanneer deze, naar het Frankrijk toeschijnt, zich voor een revanche voorbereidt, in plaats van de verplichtingen na te komen, welke hij teekende. Parlement en land willen den vrede binnenslands en buitenslands en zullen zich beijveren dezen op soliden basis te vestigen. Dat was kost voor de rechterzijde en voor de Poincaristen! Zulk een belijdenis hadden Poincaré en Millerand ook kunnen afleggen. En het linker cartel vond hoofdzakelijk voldoening in de passage, waarin Doumergue nadruk legde op het nationaal karakter der Fransche politiek en waarin hij verklaarde de grondwet te zullen blijven eerbiedigen en steeds in de rol te zullen blijven, welke de constitutie hem toekent. Met deze zijdelingsche afkeuring van Millerand's optreden was het linker cartel tevreden. Herriot's program kwam in hoofdzaak neer op hetgeen wij er den vorigen keer al van meedeelden. De aankondiging van het laakbare plan tot opheffing van het gezantschap bij den H. Stoel kwam wat aarzelend en werd omweven met de betuiging, dat de zedelijke vrede moet voorgaan! De scheiding tusschen Kerk en Staat moet zuiver zijn, maar in het verbreken der betrekkingen met het Vaticaan mag geen zucht tot vervolging of onverdraagzaamheid worden gezien! Die leeke-

praat kennen wij van vroeger, daar valt geen waarde aan te hechten. Alleen de overweging, dat het nieuwe Kabinet uiterst zwak staat en het met de buitenlandsche politiek voorloopig volhandig genoeg zal hebben, kan de vrees voor ruw ingrijpen der Fransche Overheid in kerkelijke aangelegenheden temperen. Wat die buitenlandsche politiek betreft, zei Herriot, dat de democratische regeering krachtig de rechten van Frankrijk, zooals deze omschreven zijn in de verdragen, zal verdedigen. Wij hebben het recht op schadeloosstelling en willen dat recht uitoefenen. De nieuwe internationale orde, welke wij wenschen, mag niet gegrondvest zijn op ongerustheid. Het zal enkel van Duitschland afhangen of het tot den Volkenbond toetreedt, wanneer het zich heeft geschikt naar het verdrag betreffende de schadeloosstelling en de veiligheid. Hoewel gekant tegen een politiek van bezetting en in beslag houding van territoriale gebieden, gelooven wij in het belang van Frankrijk en alle volken, als bescherming van een nieuwen aanval van het pangermanisme, dat het niet mogelijk is het Roergebied te ontruimen, voordat de panden in het rapport der deskundigen bedoeld, zijn geconstitueerd en overgedragen aan de internationale lichamen, bestemd om ze te beheeren. Ziedaar de belangrijkste passage uit de regeeringsverklaring.

Het debat over de regeeringsverklaring leverde nog al rumoerige tafereelen op, zóó zelfs, dat de zitting moest geschorst worden. Ten slotte kreeg Herriot en zijn kabinet het gevraagde votum van vertrouwen met 313 tegen 234 stemmen. Dat was al geen uitbundig succes. Minder prettig was inmiddels, dat even tevoren de Senaat tot opvolger van Doumergue als voorzitter koos den Poincarist de Selves met 151 stemmen tegen 134 op den candidaat van het linker bloc. Hieruit blijkt dus al reeds de zeer zwakke positie van het kabinet-Herriot. De Selve was reeds onder Poincaré minister van binnenlandsche zaken. Men kan dus al spoedig botsingen verwachten.

Zaterdag vertrok Herriot naar zijn vriend Macdonald, om bij dezen het week-end door te brengen. Direct na aankomst aan het Victoria-station te Londen vertrok de Fransche premier naar het bekende landgoed te Chequers, waar zijn voorganger Lloyd George al zooveel conferenties heeft gehouden over hetzelfde onderwerp, dat Europa nog altijd bezig houdt. Herriot had op de gewone Fransche manier geheimhouding verzocht, waarover de Engelsche pers nog al ontstemd was. Er verscheen niettemin een officiëel communiqué, waarin heel wat te lezen stond. Daar heette het, dat een vriendschappelijke en informeele bespreking heeft plaats gevonden over verschillende kwesties, voortvloeiende uit de rapporten der deskundigen en de ter

uitvoering daarvan te nemen maatregelen. Uiteraard werden geen definitieve besluiten genomen, hangende de besprekingen met België en Italië. Uit het onderhoud der beide premiers was intusschen een algemeene overeenstemming gebleken, alsmede hun beider verlangen om de moeilijkheden, welke hun landen en de geheele wereld beheerschen, door gestadige samenwerking uit den weg te ruimen. Overeengekomen werd voorts, dat, behoudens goedkeuring der overige geallieerden, tegen midden Juli te Londen een conferentie zal worden gehouden. Ook besloten de beide premiers in September a.s. een bezoek aan Genève te brengen, om de opening van de Volkenbondsvergadering bij te wonen.

De Britsche pers was goed over Herriot te spreken en achtte hem uitnemend geschikt om een nieuw begin te maken. De vraag is alleen maar: hoe lang zullen Herriot en Macdonald het uithouden? Zij lijken meer geschikt om den vastgelopen wagen weer aan het rollen te brengen, dan om langen tijd als voorman te dienen. Door zijn eerste optreden heeft Herriot zeker niet meer dan een hervatting der besprekingen bereikt. Men kan zeggen, dat de draden weer zijn opgenomen, welke Briand te Cannes moest laten schieten, maar erkent dan tevens, dat Frankrijk zijn leidende rol heeft prijs gegeven aan Londen. Geheel het gaan naar en de besprekingen in de Britsche hoofdstad bevestigen dit. Er is niet naar een nieuwe Fransch-Engelsche Entente, maar naar een nieuwe samenwerking der Geallieerden gestreefd. Voor een speciale Fransch-Engelsche Entente staan nog altijd te veel hinderpalen in den weg; de veiligstelling der Fransche grenzen tegenover Duitschland en de betaling der Fransche schuld aan Engeland. Het schijnt, dat deze punten wel zijn besproken, maar een oplossing kon natuurlijk nog niet worden gevonden! Om de vereffening der schulden buiten Amerika om, te regelen, wil men een rapport van deskundigen laten opstellen. Hoe lang zal dat duren? Inmiddels nemen de aangekondigde besprekingen der geallieerden op 16 Juli a.s. — ook weer te Londen, waar men de zaken weer leidt! — de algemeene aandacht in beslag.

Zal ook Mussolini op de Conferentie tegenwoordig zijn? De Italiaansche dictator zal momenteel zelf nog niet in staat zijn de vraag te beantwoorden. Hij heeft het meer dan volhandig met eigen staatszaken, dan dat hij aan de herstelwestie van Europa kan denken. Voorloopig dient zijn eigen prestige en dat van het fascisme te worden hersteld! De schaarsche berichten uit Italië geven nog geen juist beeld van wat er rondom den moord op den socialist Matteotti gebeurt. Vast is komen

te staan, dat de avonturier Dumini de moordenaar is en zijn lastgevers drie bekende fascistten, waaronder de directeur van de *Corriere Italiano* en de (thans afgetreden) chef van de persafdeeling van het ministerie van Binnenlandsche Zaken. Dumini zelf is de chef van de fascistische Tsjeka. Rossi heeft zich ter beschikking van de justitie gesteld; de ander ontkent medeplichtigheid. De verontwaardiging in heel Italië is groot en het verloop, laat staan het einde der door dezen politieken moord veroorzaakte crisis, zoowel in de fascistische partij, als in de geheele Italiaansche politiek, is nog niet te zien.

In het begin dezer week is ook de verrassende uitslag der Zuid-Afrikaansche verkiezingen bekend geworden. Men herinnert zich wellicht de uiteenzetting van den politieken toestand in Zuid-Afrika, zooals wij die eenige maanden geleden gaven. Generaal Smuts heeft de nederlaag geleden, een nederlaag, die aanvankelijk grooter leek dan zij in werkelijkheid is. Bij de stembus streden drie partijen: de arbeiderspartij, de nationalisten en de aanhangers van Smuts. Het betrekkelijk geringe stemmencijfer, dat in de republiek wordt uitgebracht, kan een proote, snelle wisseling in de partij-groepeerings geven, te meer, waar een goede 300.000 stemmen over 130 districten zijn verdeeld. Smuts' partij is de Zuid-Afrikaansche (S.A.P.), die in gematigdheid en samengaan met Engeland den toekomstigen bloei van het land zag. De S.A.P. beschikte oorspronkelijk in het parlement over een meerderheid van 18 stemmen; maar de belastingwetten schrikten de arbeiders af, terwijl de leider der Nationalisten de kleurlingen hoe langer hoe meer aan zijn kant kreeg. Toen na een tusschentijdsche verkiezing de regeeringsmeerderheid tot 5 was afgebrokkeld, ontbond Smuts het parlement. De S.A.P. vond bij de verkiezingen tegenover zich een eendagsch coalitie van de Nappen met de labourmannen en daardoor verloor zij. Het schijnt gewoonte te worden stembuspartijen te maken om een regeering omver te werpen, maar, als de overwinning is behaald, dan laat men één partij de kastanjes uit het vuur halen. In Frankrijk moeten het nu de radicalen, in Engeland de labourmannen doen. In Zuid-Afrika houdt labour zich buiten de regeeringsverantwoordelijkheid en generaal Hertzog moet het als leider der nationalistten zien klaar te spelen, onderwijl de arbeidersafgevaardigden op een volgende gelegenheid loeren. Hertzog is al bezig een nieuw kabinet te vormen. Verheffend zijn zulke politieke spelletjes niet; zij zijn slechts in staat om de weinige mannen van beteekenis, die een land nog heeft, hoe langer hoe verder van de politiek te verwijderen.

AQUATUS

KERKSCHILDERINGEN DOOR HERMAN WALSTRA

Te Tiel, het landelijk stadje aan de Waal, dat in den avond, wanneer de rivier met hier en daar een rustend schip, stil is, zoo ingetogen rond het grijze silhouet van de oude Sint Maarten ligt, die als een trouwe wachter den omtrek beheerscht, heeft de jonge schilder Herman Walstra het stijlloos R. K. kerkje mogen versieren met inwendige decoratie en een Kruisweg, de eerste proeven van zijn ontwakend talent.

Het Geldersche stadje heeft al heel weinig Roomsche kunsttradities.

De Sint Maarten, vervallen en gedeeltelijk verborgen tusschen verweerde ruïnes, moet eenmaal een groote collegiale kerk geweest zijn. Doch sedert lang is zij niet meer in het bezit der Roomschen, die nu een onaanzienlijk kerkje zonder

toren hebben, dat bovendien nog achter het schuweleelijke gebouw der hoogere burgerschool verscholen ligt.

Dit kerkje nu, eertijds grijs-grauw gesausd, heeft Herman Walstra herschapen tot een kleurig, eenvoudig geheel. Ondanks de soms fel-gedurfde kleuren, is het inwendige rustig en warm van toon. Feilloos is het werk niet, maar ge staat bij het eerste gezicht aangenaam verrast door de frissche, eerlijke kleur, waaraan men in onze kerken zoo weinig gewend is.

Het werk van Walstra houdt zeer zeker beloften voor de toekomst in.

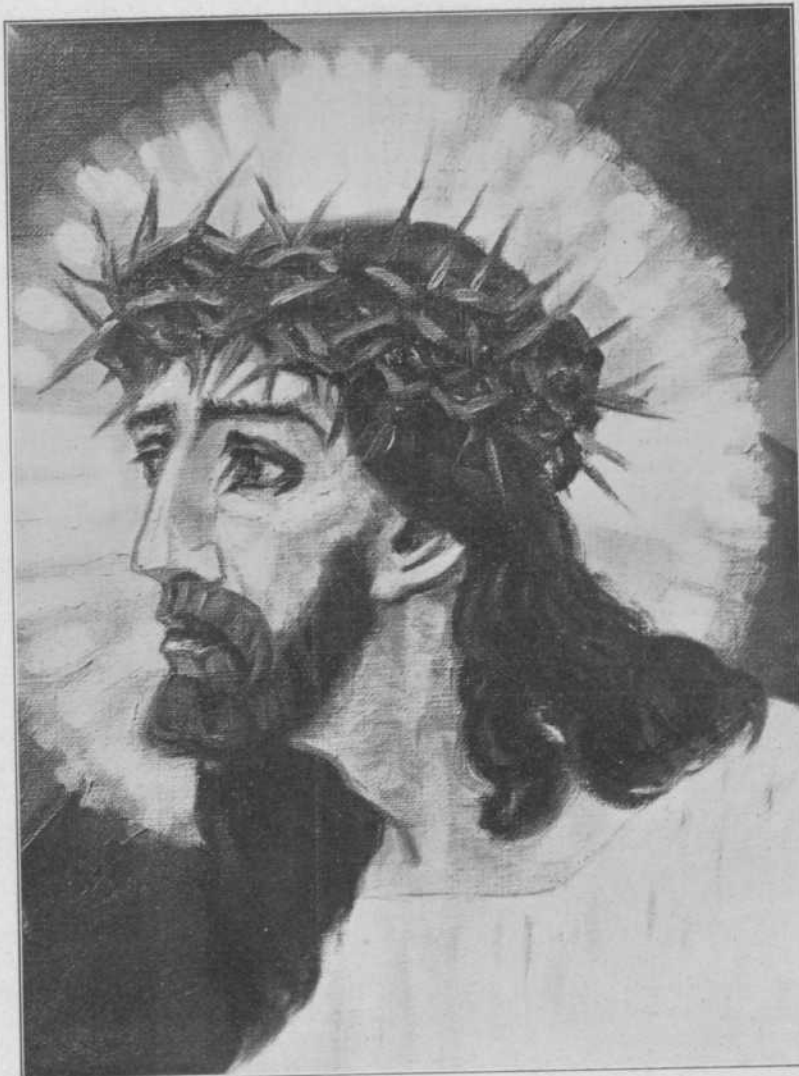
De jonge schilder heeft voor dit kerkje ook een Kruisweg gemaakt, die zich moest aansluiten bij de inwendige decoratie.

HERMAN WALSTRA

JEZUS TROOST DE WEENENDE
VROUWEN VIIIIE STATIE

HERMAN WALSTRA

CHRISTUSKOP (DÉTAIL
VAN DE VIIIE STATIE)

Het geheel is symmetrisch opgebouwd, de figuren zijn ornamenteel verwerkt op het vlakke paarse fond.

In deze staties, die ongelijk van gehalte zijn, voelt men dadelijk, dat de schilder nog 'n zoeker is. Zijn werk is nog niet rijp, voldragen. Naast zoetelijke sentimentaliteit vindt men overdreven hardheid, een pogen naar heftige expressie en forsche vertolking van den inhoud. Walstra is nog in zijn opgang. En dat verklaart de zwakheden in zijn uitdrukkingsvermogen.

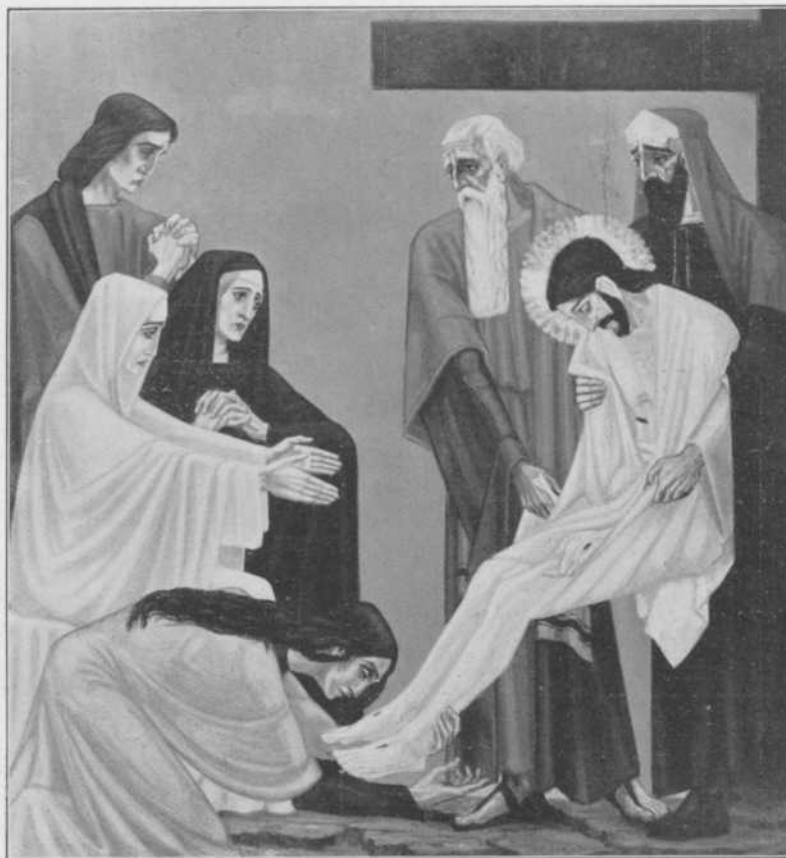
Dit werk staat echter, in ieder geval, vèr boven de tallooze prullaria die gewoonlijk onze kerken ontsieren.

Banaal is geen enkele statie, al komt het mij voor, dat de kleuren, die brutaal-hard kunnen zijn, niet altijd in juiste mate de dikwijls gevoelige lijn der houtskool-schetsen accentueeren.

Den valen halftoon, waarmee een vorige generatie de kerken beschilderde, heeft Walstra van zijn palet gebannen. Hij schildert in felle kleur, rood, blauw, groen, geel in verschillende schakeringen, en tracht aldus de karakters der uitgebeelde personen te geven.

Het is geen zielloos maakwerk. En concessies worden door hem niet gedaan aan den hopeloos bedorven massa-smaak.

De goede kwaliteiten van Walstra's werk komen

HERMAN WALSTRA

JEZUS WORDT VAN HET KRUIS
GENOMEN XIIIe STATIE

het duidelijkst tot haar recht in de 12e en 13e statie, en, mijns inziens, vooral in de 8ste.

Nog het best geslaagde als compositie, het gevoeligste ook, lijkt ons het ontwerp voor de schildering der Graflegging, dat de lezers hier eveneens afgebeeld vinden.

De Kruisweg wordt voorafgegaan door een symbolisch Tafereel van den Zondeval, oorzaak van den Kruisdood, en besloten door de Verrijzenis, die in een goud-gelen toon op paars fond geschilderd is.

Dom Willibrord Verkade, die verleden jaar zijn vriend, Pater Koolen, Tiel's kunstzinnigen pastoor, bezocht, vatte zijn oordeel over enkele staties, die hem meer in het bijzonder getroffen hadden, samen in de woorden: „Men kan er bij mediteeren”.

Voorwaar geen geringe lof voor het jonge werk van Herman Walstra!

H. J. M.

KUNSTBESCHOUWINGEN DER SCHOLASTIEK DOOR JACQUES MARITAIN

Daar de kunst een verstandelijke habitus is, onderstelt zij dus noodzakelijk en in alle geval een *vorming* des geestes, die den kunstenaar in het bezit stelt van bepaalde werkregels. Ongetwijfeld kan in bepaalde uitzonderingsgevallen de persoonlijke macht van den kunstenaar — bijvoorbeeld van een Giotto of van een Moussorgsky, voldoende zijn, om hem deze geestesvorming te verschaffen.

„Toen kwam Giotto: deze Florentijn, in het eenzame bergland geboren, waar slechts geiten en dergelijke beesten gevonden worden, voelde het aanschijn der natuur als gelijkend op de kunst en begon op de rotsen de standen der geiten te tekenen, die hij hoedde en verder beeldde hij alle dieren uit, welke hij in het land aantrof. Dat deed hij zóó, dat hij na veel studies niet alleen de meesters van zijn tijd, maar ook die van vele vervolgen eeuwen overtrof. . . .” (Leon. da Vinci, *Textes choisis*, publiés par Péladan, Paris, 1907).

Daar datgene, wat meer geestelijk is in de kunst, — het samenvattend onmiddellijk inzicht, de opvatting van het werk, dat gemaakt moet worden — afhangt van de *via inventionis* of van den vindersdrang (wat om eenzaamheid vraagt en niet van anderen geleerd wordt), kan men zelfs zeggen, dat de kunstenaar zichzelf geheel alleen vormt en vervolmaakt voorzoover het de laatste voltooiing en het hoogste leven zijner kunst betreft. Naarmate men deze geestelijke voltooiing der kunst dichterbij zal komen, zullen ook de *viae determinatae* (bepaalde wegen), waarmee men te doen zal hebben, meer het eigendom, het geheel persoonlijk eigendom van den kunstenaar zijn en van dien aard, dat zij zich slechts aan een enkeling openbaren.

Dit wordt heel goed uitgedrukt door de volgende verzen van Goethe, in *Wilhelm Meisters Wanderjahre*:

Zu erfinden, zu beschliessen
Bleibe Künstler oft allein;
Deines Wirkens zu geniessen
Eile freudig zum Verein!

Misschien loopen wij, als we ons op dit standpunt stellen, gevaar om ons in dezen tijd, waarin wij op zoo wreede wijze alle rampen der anarchie ondervinden, eenige illusie te maken aangaande den aard en de uitgebreidheid der resultaten, welke men mag verwachten van een terugkeer tot de tradities van het handwerk. Echter is om het groote aandeel, dat verstands- en redeneerwerk in de kunst heeft, de overlevering van een vak, opleiding door meesters en de continuïteit van menschenlijke samenwerking, kortom, de *via*

disciplinae, voor de kunst absoluut noodzakelijk; en dit zoowel wat betreft de eigenlijk gezegde techniek en de stoffelijke middelen, zonder welke kunst onmogelijk is, als wat betreft die heel begripvormige en verstandelijke uitrusting, welke bepaalde kunsten (met name de Schoone Kunsten en voor alles de klassieke kunst) vereischen en meebrengen; bovendien is ze noodig voor het onmisbaar behoud van een zeker beschavingspeil, onder het gemiddelde der kunstenaars en handwerkers; want men kan toch onmogelijk van ieder hunner verlangen, een „oorspronkelijk genie” te zijn.

De mensch kan niet buiten een meester. Doch in den toestand van anarchie, welke de hedendaagsche wereld kenmerkt, is de macht van den meester, welke niet meer erkend wordt, eenvoudigweg minder heilzaam voor den leerling en meer tyranniek geworden.

„Zooals vandaag iedereen wil heerschen, weet niemand zichzelf te leiden, schreef Baudelaire. Nu heden iedereen aan zichzelf wordt overgelaten, heeft een meester veel onbekende leerlingen, waarvoor hij niet verantwoordelijk is en zijn heerschappij, die ongeroepen en onvrijwillig is, strekt zich een heel eind buiten zijn atelier uit tot in streken, waar zijn gedachte niet begrepen kan worden”. (*Curiosités esthétiques*, Salon van 1846).

Om de gedachte van St. Thomas geheel weer te geven¹⁾ moeten wij daaraan toevoegen, dat bij iedere opleiding en bij alle onderwijs de leeraar het beginsel van innerlijke werkzaamheid, dat in den leerling is, slechts van buitenaf helpt. Onder dit opzicht treedt het onderricht in het veelomvattend begrip van de *ars cooperativa naturae* (de kunst, welke met de natuur samenwerkt): terwijl sommige kunsten haar stof aanpakken om die te beheerschen en haar een vorm op te leggen, welke zij slechts te ontvangen heeft, — zooals de kunst van een Michel Angiolo, die als soeverein meester het marmer dwingt, — wenden andere kunsten zich metterdaad, daar ze voor stof de natuur zelve hebben, tot haar stof om die te dienen en om haar te helpen een vorm of een volmaaktheid te bereiken, welke slechts door de werkzaamheid van een innerlijk beginsel verkregen kan worden; dat zijn de kunsten, die „met de natuur samenwerken”, met de lichamelijke natuur, zooals de geneeskunde, met de geestelijke natuur, zooals het onderricht (zooals ook de kunst van zieleleiding). Deze kunsten werken slechts door aan het innerlijk beginsel, dat in het subject is, de

¹⁾ S. Th., I, q. 117, a. 1; ib., ad 1 en ad 3.

HERMAN WALSTRA

JOZEF VAN ARIMATEA
DÉTAIL VAN TEEKENING
VOOR DE XIIE STATIE

middelen en hulpbronnen te verschaffen, welke het gebruikt, om zijn effect voort te brengen. Het *innerlijk beginsel*, dat is het verstandelijk licht, dat in den leerling straalt, is bij het verwerven van de wetenschap en de kunst de *hoofdoorzaak* of de *voornaamste werkende kracht* (*causa vel agens principalis*).

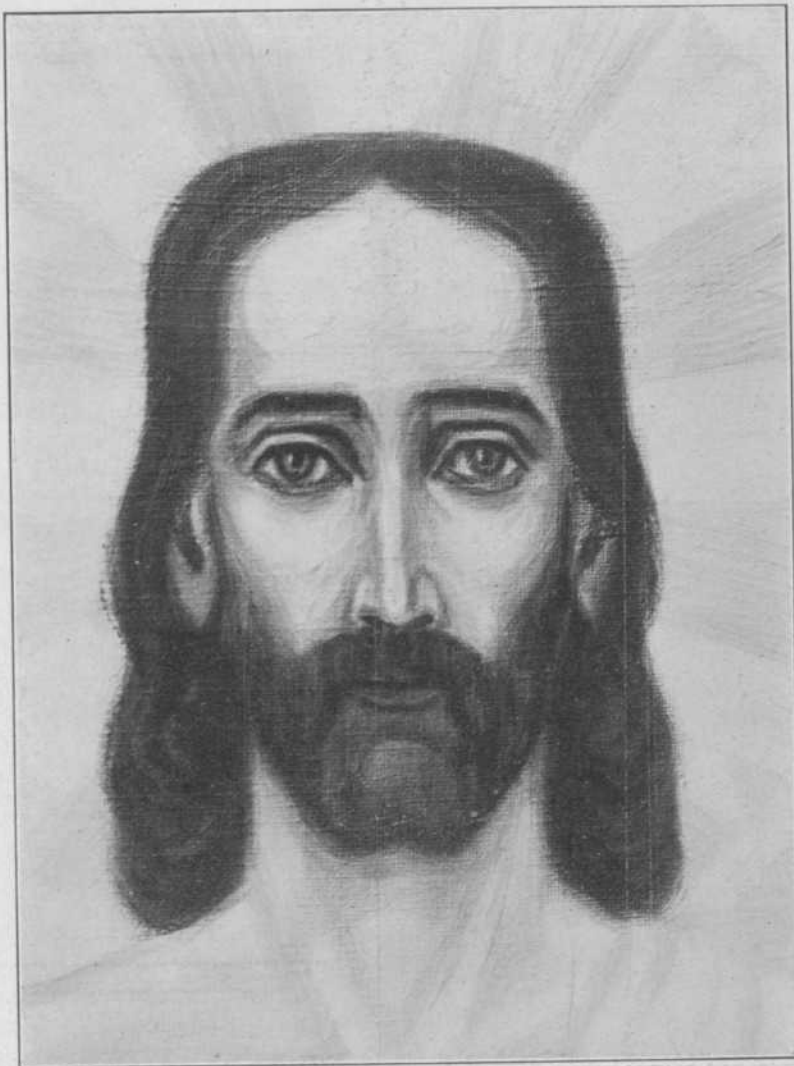
Wat nu vervolgens meer in het bijzonder de schoone kunsten betreft: haar aansluiting bij het zijn en de transcendentaliën schept voor haar, wat de kunstregels aangaat, een heel aparten toestand.

Vooreerst zijn ze al onderworpen aan een wet van vernieuwing, dus van verandering, welke de overige kunsten niet kennen, minstens niet om dezelfde reden.

De schoonheid heeft, als het zijn, een onbepaalde uitgestrektheid. Maar het werk als zoodanig, in de stof reëel gemaakt, hoort tot een bepaalde soort, *est in aliquo genere*. En het is onmogelijk, dat een soort een der transcendentaliën volkomen omvat. Buiten de kunst-soort, waaronder dit werk valt, zijn er altijd nog een onbepaald aantal wijzen, waarop iets een *schoon* werk kan zijn.

Aldus kan men een soort conflict waarnemen tusschen de transcendentie, het alles overschrijdende der schoonheid en de stoffelijke omslotenheid van het werk, dat gemaakt moet worden, tusschen het vormelijk opzicht van *schoonheid*, nl. de schittering van het wezen en van alle transcendentaliën te zamen en het vormelijk opzicht der kunst,

HERMAN WALSTRA

CHRISTUSKOP (VER-
REZENE CHRISTUS)

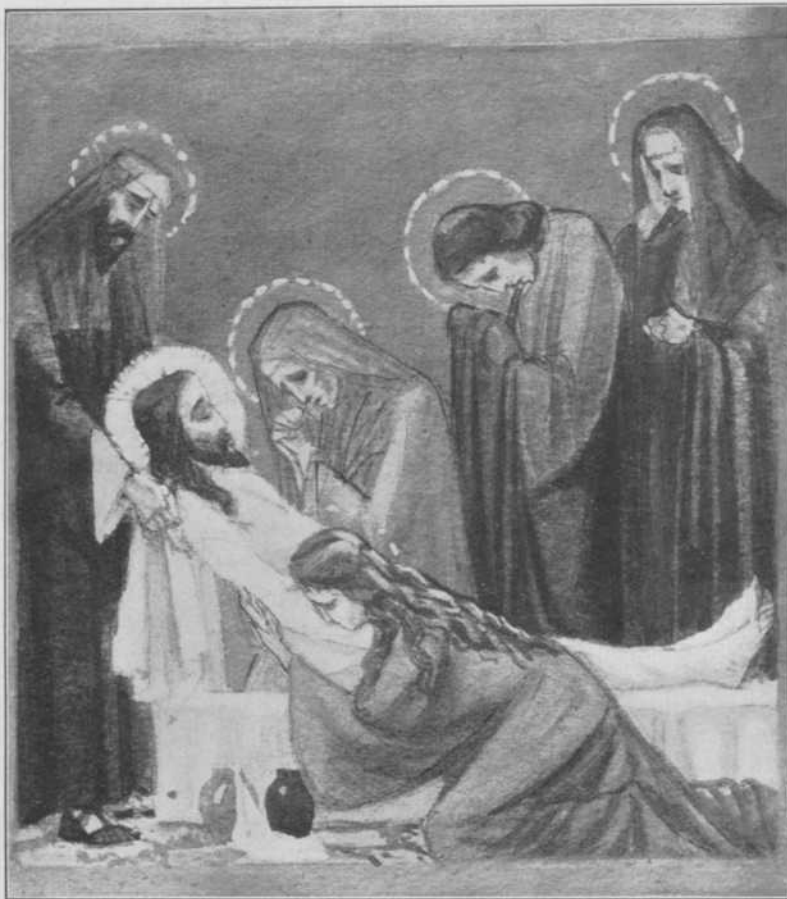
nl. de juiste vervaardiging van de dingen, welke gemaakt moeten worden. Geen kunstvorm, hoe volstrekt ook, kan de Schoonheid in zich sluiten, zooals de H. Maagd haar Schepper bevat heeft. De kunstenaar staat voor een onmetelijke en eenzame zee,

....sans mâts, sans mâts ni fertiles îlots, en de spiegel, welke hij haar voorhoudt, is niet grooter dan zijn hart.

Het genie, de scheppende kunstenaar is hij, die een *nieuwe overeenkomst* met het schoone vindt, een nieuwe wijze, waarop de klaarheid van den vorm op de stof kan afstralen. Het werk, dat hij maakt en dat als zoodanig tot een bepaalde soort behoort, is vanaf dat oogenblik in een nieuwe soort

en het eischt nieuwe regels — dat wil zeggen, een nieuwe aanpassing van de eerste en eeuwige regels (welke door de verschillende kunstwetenschappen nader aangeduid moeten worden en die slechts *formeel* en *analogisch* beschouwd onveranderlijk zijn), en zelfs het gebruikmaken van *viae certae et determinatae*, welke totdan niet gebruikt zijn en aanvankelijk verwarring brengen.

In dien toestand is de werkzaamheid, welke beschouwend in verbinding staat met het transcendenteele, het algemeen zijnde (wat het eigenlijke leven van de kunsten van het Schoone en van hare regels uitmaakt), duidelijk de overheerschende. Maar bijna fataal verloopt het zoo, dat het talent, de handigheid, de techniek zonder meer, de werk-

HERMAN WALSTRA

JEZUS WORDT IN HET GRAF
GELEGD (NAAR EEN SCHETS)

zaamheid, welke uitsluitend werkend optreedt en uit de *soort* kunst voortvloeit, langzaam de overhand krijgt, wanneer men zich nog slechts zal beijveren om datgene, wat eenmaal gevonden is, uit te buiten. De eertijds levende en geestelijke regels zullen dan opgaan in de stof en deze vorm van kunst zal zichzelf ten slotte uitputten; een vernieuwing zal noodzakelijk zijn. Moge het den hemel behagen, dat er een genie opstaat, om haar te bewerken! Zelfs in dit geval kan deze vernieuwing misschien het algemeene kunstpeil verlagen: ze bergt echter de voorwaarde voor het ontstaan van zeer hoogstaande werken.

Daaruit volgt, dat de wijsgeer en de criticus zeer wel in staat zijn en ook den plicht hebben om een juist oordeel te vellen over de waarde van kunstrichtingen, evengoed als over de waarheid of valsheid, den goeden of kwaden invloed van haar beginselen; maar dat deze beschouwingen totaal onvoldoende zijn om den kunstenaar of den dichter zelf te beoor-

deelen. Wat men hier vóór alles onderscheiden moet is, dat men te doen heeft met een *kunstenaar*, met een *dichter*, met iemand, die werkelijk de deugd van Kunst bezit, welke een *praktische* en *werkdadige* maar geen beschouwende deugd is. Als het systeem van een wijsgeer valsch is, beteekent hij niets, want dan kan hij geen *waarheid spreken*, tenzij toevallig; maar als het systeem van een kunstenaar valsch is, kan hij toch iets, en iets gewichtigs beteekenen, want hij kan *schoonheid scheppen* ondanks zijn systeem en ten spijt van de minderwaardigheid van den vorm, waaraan hij zich houdt. Ten opzichte van het tot stand gebrachte werk is er meer artistieke waarheid (en dus meer werkelijk „klassieke” waarheid) in een romantiker, die den habitus heeft, dan in een klassiker, die hem niet bezit. Wanneer wij van den kunstenaar of van den dichter spreken, laten wij dan steeds op onze hoede zijn de deugd, welke misschien in hem is, te

miskennen en aldus iets, dat van nature geheiligd is, te krenken.

Men kan aannemen, dat van Bach tot Beethoven en van Beethoven tot Wagner de kunst in het algemeen, dat de vorm of de soort kunst gedaald is in hoedanigheid, in geestelijkheid en in zuiverheid. Maar wie zou durven beweren, dat een van deze drie mannen minder groot is dan de andere? Weliswaar is er geen noodzakelijke vooruitgang in de kunst, weliswaar zijn overlevering en tucht juist de bestaansvoorwaarden der kunst onder de menschen en de ware voedsters der oorspronkelijkheid en weliswaar is de koortsige gejaagdheid, welke het hedendaagsche individualisme met zijn hang naar omwenteling in het middelmatige opdringt aan de opeenvolging van kunstvormen, van mislukte scholen, van kinderachtige modes, het ziekteverschijnsel van het ergste verstandelijke en sociale verval: toch blijft voor de kunst een vernieuwing absoluut noodzakelijk: zij heeft haar seizoenen zooals de natuur.

De Kunst onderstelt niet zooals de Voorzichtigheid een juist richten van het begeervermogen, dat is van het vermogen om te willen en te beminnen, met betrekking tot het doel des menschen, of in de zedelijke orde. Ze onderstelt echter wel, zooals Cajetan uitteenzet¹⁾, dat het begeervermogen rechtuit streeft naar het doel, dat eigen is aan de kunst, zoodat het beginsel: „de waarheid van het praktisch verstand wordt niet naar de overeenstemming met de zaak, doch naar de overeenstemming met het juist gerichte begeervermogen genomen” zoowel het terrein van het Maken als dat van het Handelen regelt.

In de schoone kunsten is het algemeene doel der kunst de Schoonheid. Doch het werk, dat gemaakt moet worden, is daar niet eenvoudig 'n stof, welke naar het doel te richten is, zooals een uurwerk, dat men vervaardigt met het doel om het uur aan te wijzen of een schip, dat men bouwt met het doel om op het water te gaan. Daar het werk zelf, dat de kunstenaar gaat maken, een zekere individuele en oorspronkelijke verwerkelijking is van de schoonheid, is het voor hem een doel op zich; niet het algemeene doel van zijn kunst, maar het bijzondere doel, dat zijn oogenblikkelijk werken beheerscht en met betrekking waartoe alle middelen geregeld moeten worden. Welnu, om juist over dit afzonderlijke doel een passend oordeel te vellen, dat is, om het te maken werk te concipieeren, is de rede alleen niet voldoende, maar is een goede gesteltenis van het begeervermogen noodzakelijk, want ieder oordeelt over zijn bijzondere doeleinden volgens hetgeen hij zelf op dat oogenblik is: „zooals ieder is, zoo komt hem het doel voor”.

De opvatting (conceptie) van het werk is heel iets anders als de keuze van het onder-

werp zonder meer (het onderwerp is slechts de stof voor deze opvatting en er zijn zelfs voor den kunstenaar of den dichter zekere voordeelen aan verbonden, — Goethe verklaart dit zeer goed — om van anderen deze stof te ontvangen); zij is ook heel iets anders als een abstracte idee, een verstandelijk thema of een stelling, waarop de kunstenaar zou doelen (men vroeg aan Goethe, welke idee hij had willen uiteenzetten in zijn Tasso: „Welke idee? zei hij, weet ik dat? Ik had het leven van Tasso en mijn eigen leven.... Denk niet altijd, dat alles verloren zou zijn, als men op den grond van een werk niet een of andere idee kon ontdekken of een of andere abstracte gedachte. Gij komt mij vragen, welke idee ik zocht te belichamen in mijn Faust! Alsof ik het wist, alsof ik het zelf kon zeggen! Van af den hemel, door de wereld heen, tot aan de hel, daar hebt ge een verklaring, als er een noodig is; maar dat is geen idee, dat is de voortgang der handeling....” *Gesprekken met Eckermann*, 6 Mei 1827).

Ten slotte is de conceptie van het werk evenmin het uitgewerkte ontwerp daarvan of zijn plan van opbouw (wat reeds een verwerkelijking is, n.l. in den geest). Het is een enkelvormig zicht, hoewel naar vermogen zeer rijk in meervormigheid, op het werk, dat gemaakt moet worden, opgevat in zijn persoonlijke ziel, een zicht, dat als een geestelijke kiem is of een *ratio seminalis* van het werk en dat afhangt van wat Bergson *intuïtie* en *dynamisch schema* noemt, dat niet alleen het verstand aangaat, maar ook de verbeelding en de gevoeligheid van den kunstenaar; een zicht dat beantwoordt aan één onbepaalden indruk van ontroering en van medevoelen en dat daarom niet in begrippen kan worden weergegeven. Wat de schilders hun „visie” der dingen noemen speelt daarin een wezenlijke rol.

Van deze opvatting van het werk, die van heel het geestelijk en zinnelijk wezen des kunstenaars en voor alles van de juiste richting van zijn begeervermogen ten opzichte der Schoonheid afhangt, en zich richt op het doel van de werking, zou men kunnen zeggen, dat zij zich tot de Kunst verhoudt zooals de doelstelling der zedelijke deugden zich tot de Voorzichtigheid verhoudt. Zij behoort tot een andere orde als de *middelen*, de *wegen* van verwerkelijking, welke tot het eigen terrein der Kunstdeugd behooren, zooals de middelen om de doeleinden der zedelijke deugden behooren tot het eigen terrein der deugd van Voorzichtigheid behooren. En in ieder bijzonder geval is zij het vaste punt, waarop de kunstenaar zijn middelen richt, welke de kunst te zijnen dienste stelt.

(Wordt vervolgd)

p. C. A. T.

¹⁾ Op I II, qu. 57, a. 5, ad 3.

DE STUDENT

Eerst was het zacht, mooi weer geweest. De merels floten, en uit de moerassen van den omtrek klonk een klagelijk geluid, alsof er op een leeg flesch geblazen werd. Een snip vloog voorbij en het schot, door een jager op den vogel gelost, weerhalde lang en helder als een vreugde-roep door de lentelucht.

Maar toen het te schemeren begon onder de boomen, stak plotseling een scherpe Oostenwind op, en alles werd stil. Een ijsvlies spreidde zich over de plassen. Het was bitter-koud in het verlaten bosch. Het was weer winter.

Terugkomend van de jacht, liep Iwan Welikopolsky, zoon van een subdiaken en student aan de priesterschool, nu langs het voetpad door een veld, dat in het voorjaar altijd onder water stond. Zijn vingers waren verkleumd en zijn gezicht gloeide van heel den dag in de open lucht geweest te zijn. Het was hem of deze plotselinge koude ineens van alles de orde en de harmonie had vernield; of de natuur zelve met angst geslagen was en of daarom ook de schemering vroeger dan gewoonlijk viel. Heel het land lag leeg in sombere verlatenheid.

Alleen, in den moestuin der weduwen, bij de rivier, flakkerde een vuur. Daar rond, en verder, waar, op een afstand van vier wersten, het dorp lag, was alles verzonken in den killen avonddamp.

De student herinnerde zich, dat, toen hij van huis was gegaan, zijn moeder, met bloote voeten in het portaaltje gezeten, de samowar schoon maakte en dat zijn vader op de kachel liggend, hoestte. Vanwege Goede-Vrijdag was er thuis geen eten gekookt en de jonge man had hevigen honger. Saamkrappend van kou, dacht hij er aan, dat er een dergelijke koude wind ook in den tijd van Roerik, van Iwan den Verschrikkelijke en Peter den Groote, gewaaid had en dat, tijdens hun regeeringen, er een even afschuwelijke en bittere armoede en honger heerschten als nu. Dezelfde rieten daken vol gaten, dezelfde onwetendheid, hetzelfde verdriet, dezelfde troosteloze verlatenheid, dezelfde duisternis, hetzelfde zwaar-drukkend gevoel — al die verschrikkingen bestonden, bestaen en zullen altijd bestaan. De gang van duizend jaren zal het leven niet beter maken.

Die sombere gedachten kwelden hem dermate, dat hij niet naar huis wilde gaan.

„De Moestuin der Weduwen” heette zoo, omdat twee weduwen, moeder en dochter, ze bewerkten. Het vuur laaide daar fel, knetterde, en wierp een rossen lichtschijn in het rond over den omgeploegden akker. Bij het vuur stond, in zichzelf verzonken, een oude vrouw, Wassilissa, wier zware gestalte gehuld was in een mannenpels. Op den grond zat haar dochter, Loukeria, klein en door de pokken

geschonden, met wezenloos gezicht, een pan en lepels om te wasschen; de twee vrouwen waren blijkbaar net klaar met eten. In de nabijheid klonken mannenstemmen. Het waren arbeiders, die hun paarden aan de rivier lieten drinken.

„Het is weer winter,” zeide de student, bij het vuur komend, — „goeden dag.”

Wassilissa schrok, verrast, op, doch hem dadelijk herkenkend, glimlachte zij goedig: „Ik herkende je niet. God zegene je!”

Zij praatten met elkaar. Wassilissa, een vrouw van levenservaring, die eertijds min was geweest, en daarna kindermeid bij rijke menschen, sprak in beschaafde taal, en aldoor lag er over haar gelaat de milde en ernstige glans van een glimlach. Loukeria daarentegen, een echte dorpsmeid, die vroeger door haar man mishandeld werd, hield haar oogen half gesloten, terwijl zij den student aankeek, en zweeg. Zij had een vreemde uitdrukking op haar gezicht, als van een doofstomme.

„Het was in net zoo’n kouden nacht,” zeide de student, terwijl hij zijn handen strekte naar het vuur, — „dat de apostel Petrus zich stond te warmen bij een vuur. Het kon in dien tijd dus ook koud zijn. Wat een verschrikkelijke nacht is dat geweest, moedertje. Een ontzettende, lange, lange nacht!”

Hij keek om zich rond de duisternis in, schudde zenuwachtig het hoofd, en vroeg:

„Je bent vandaag zeker naar de kerk geweest om de Passie-verhalen te hooren?”

„Ja, ik ben er geweest,” antwoordde Wassilissa.

„Je herinnert je dan wel wat Petrus tot Jesus zeide onder het Avondmaal: Ik ben bereid met U te gaan in de gevangenis en in den dood. — En de Heer: Petrus, voorwaar ik zeg U: Eer de haan gekraaid zal hebben, zult gij tot drie maal toe loochenen, dat gij Mij kent. — Na het Avondmaal doorstond Jesus den doodsangst in den Hof der Olijven, en bad. En de ongelukkige Petrus, door den slaap en de onrust overmand, doodmoede, kon niet wakker blijven en waken; hij sliep in. Je weet ook, dat in dien zelfden nacht Judas is gekomen, dat Judas Jesus kuste en Hem aan de beulen overleverde. Met geboeide handen werd Hij naar den Hoogepriester gevoerd, men sloeg Hem aldaar, en Petrus, uitgeput, door droefheid en angst gekweld, hij had zoo weinig geslapen dien nacht, — volgde Hem; hij had een voorgevoelen, dat er iets afschuwelijks, iets ontzettends ging gebeuren op aarde... Hij had Hem hartstochtelijk, zinneloos lief, en uit de verte zag hij nu, dat de beulen Hem sloegen...”

Loukeria wiesch de lepels niet meer af, zij keek naar den student en haar oogen hadden een starren blik gekregen.

„De jammerlijke stoet kwam bij den Hoogepriester,” vervolgde hij, — „en Jesus werd onder-vraagd. Onderwijl staken de dienstknechten een vuur aan op de binnenplaats. Het was koud, en zij warmden zich. Petrus, die bij hen stond, warmde zich ook, zooals ik het nu doe. Een vrouw herkende hem en zeide: „Deze man was ook met Jesus.” — Dat wilde zooveel zeggen als dat hij ook onder-vraagd moest worden. En al die lieden rond het vuur keken hem wantrouwend en met onderzoe-kende oogen aan, want hij geraakte in verwarring en zeide: „Ik ken Hem niet.” — Vlak daarop kwam er weer een ander, die hem kende als een van Jesus' leerlingen en zeide: „Jij behoort ook tot hen.” — Maar Petrus loochende het opnieuw. En ten derden male vroeg weer iemand: „Ben jij het niet, dien ik vandaag ook in den Hof der Olijven gezien heb?” — Petrus ontkende voor den derden keer. — En dan, onmiddellijk daarop, kraaide de haan. En Petrus, op eenigen afstand Jesus ziende staan, herinnerde zich de woorden, die Hij hem gezegd had onder het Avondmaal. . . . Hij herinnerde ze zich, kwam tot zichzelf, ging weg van de binnenplaats, en weende bitter, bitter. . . . Ik zie het gebeuren in een stillen tuin, in een donkeren, stillen tuin, heel donker en heel stil, — en in die stilte hoor je ternauwernood het versmoorde snikken. . . .”

De student zuchtte en verzonk in gedachten. Wassilissa, die maar aldoor bleef glimlachen, barstte plotseling in tranen uit; dikke, overvloedige tranen welden uit haar oude oogen over haar wan-gen, en met de mouwen van de mannenpels be-schermdde ze haar gezicht voor het vuur, als schaamde zij zich om die tranen. Loukeria, die maar aldoor den student met starren blik bleef aankijken, kleurde, en de uitdrukking van haar gezicht werd van een pijnlijke gespannenheid, als bij iemand, die een hevige smart tracht te verbergen.

De arbeiders kwamen terug van de rivier. Een van hen, te paard, was al dichtbij en de schijn van het vuur danste tegen hem op.

De student zeide den vrouwen goeden avond en ging heen.

En opnieuw was hij in de duisternis en zijn han-den werden weer koud.

Er woei een felle wind. Het werd weer winter. Men zou niet zeggen, dat het overmorgen Paschen was.

De student dacht nu aan Wassilissa. Haar plot-

seling schreien moest wel beduiden, dat al hetgeen in dien verschrikkelijken nacht met Petrus ge-beurd was, in eenig verband met haar stond.

Hij keerde zich om. Het eenzame vuur flikkerde zwak in de duisternis en hij kon niemand onder-scheiden. De student dacht ook nog: dat schreien van Wassilissa en die vreemde, ontstelde uitdruk-king op het gelaat van haar dochter bewezen dui-delijk, dat er voor die vrouwen, en blijkbaar voor dat eenzame, verloren dorp, voor hem zelf ook, en voor heel de menschheid, een onverbreekbaar-sterke band lag tusschen hetgeen hij zooeven ver-teld had en wat negentien eeuwen geleden gebeurd was, en het heden.

Die oude vrouw had niet geschreid, omdat het verhaal zoo aandoenlijk was, maar omdat er tus-schen Petrus en haar een zekere, diepe verwantschap moest bestaan, en omdat zij intens doorleefde wat er in haar ziel gebeurde.

En in de ziel van den student joeg plotseling een mateloze vreugde op. Hij stond een oogenblik stil om op adem te komen. Het verleden, dacht hij, is aan het heden gebonden met een ononderbroken keten van gebeurtenissen, die de eene uit de andere zijn voortgekomen. Het scheen hem toe, dat hij op dat oogenblik de twee uiteinden van den keten zag: hij had het eene aangeraakt, en het andere had getrild.

En terwijl hij in 'n bootje de rivier overstak, terwijl hij vervolgens aan den anderen oever den heuvel beklom, steeds turend naar zijn geboorte-dorp, de duisternis in, die in het koude Westen doorbroken werd door een bloedroode lichtstreep, leefde de gedachte in hem, dat dezelfde waarheid en dezelfde schoonheid, die het leven der menschen geleid hadden in den Hof der Olijven en in de binnenplaats van het paleis van den Hoogepriester, zonder onderbreking voortduurden tot op den dag van heden en blijkbaar de wezenlijke kern van het menschelijk leven op aarde vormden.

En een gevoel van jeugd, van gezondheid en kracht — hij was twee-en-twintig jaar — en de onuitsprekelijke zoete verwachting van een onbe-kend, geheimzinnig geluk maakten zich langzaam-aan van hem meester. En het leven scheen hem een heerlijkheid, een macht, vol van een verheven en diepen zin.

1894 (Naar het Russisch) ANTON TSJEKHOFF

